

ՄԵՐ ԿԱՆԱՆՑ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մեզանում թէ վիճակագրական տեղեկութիւններ պակասում են և թէ առանձին ուսումնասիրութիւններ չը կան, որոնց վրայ հիմնուելով կարելի լինի ճիշտ և բազմակողմանի կերպով լուսաբանել մեր կանանց բարքը և դրութիւնը: Չը նայելով դրան, այնուամենայնիւ աւելորդ չեմ համարում գոնէ իմ գիտողութիւններս ի նկատի ունենալ և միայն որոշ տեղերում երևացող պակաս կողմերի վրայ մատնացցոյց անել:

Միթէ իսկապէս ներկայ հայ կինը մեր վէպերի մէջ դուրս բերած մաքուր, անարած, համեստ, ընտանեկան օջաղի սրբութիւնը ճանաչող և նահապետական պարզ դրութեան մէջ ապրող մի իդէալական էակ է: Միթէ իրօք նա իր ամուսնու հաւատարիմ ընկերակիցն է և հասարակական փոքրիկ կեանքի մէջ դաստիարակիչ, բարոյական ազդեցութիւն թողնողն է: Դժբախտաբար իմ տեսածն ու լսածը այդ մասին այնչափ էլ մխիթարական չեն: Ինձ պատահել են անձնաւորութիւններ, որոնք հայ կնոջ ընկած դրութեան, նրա անհաւատարմութեան մասին լսել անգամ չեն ուզեցել: Երբ մենք էլ, ինչպէս եւրոպացիները, ամեն տեղի մասին կանոնաւոր, ուսումնասիրած տեղեկութիւններ, վիճակագրութիւններ ունենանք, ահա այն ժամանակ մեր առաջ գտնուած երևակայական պատկերը տեղի կը տայ իրականին՝ իր լաւ և տգեղ կողմերով:

Ինձ շատ անգամ պատահել է այս կամ այն գաւառական թղթակցի հետ խօսել, թէ ինչո՞ւ ապա մեր կեանքի այդ պակասաւոր փաստերի մասին չեն հաղորդում, և իբրև պատասխան լսել եմ որ նրանք այդ ամենը լոյս աշխարհ չեն ուզում բերել միմիայն այն պատճառով, որ իրանք ևս չըՎապատող ժողովրդի նման են դատում: «Ի՞նչ օգուտ զգուելի դէպքեր առաջ բերելուց, այդպիսի փաստերը ժողովրդի վրայ վատ տպաւորութիւն կը թողնեն, նրանց աւելի կը փչացնեն և աչքերը կը բանան», առարկում են նրանք: Այսպիսով արտը ծածկելով, քանի գնում մեծա-

նում, նեխում է և մի օր էլ ամբողջ մարմնի համար վարակիչ գառնում։ Պէտք է մերկացնել մեր հասարակական ախտերը, պէտք է քննել նրանց պատճառները և միայն այն ժամանակ կարելի կը լինի բուժել նրանց։

Մեր կանանց դրութեան պակասաւոր կողմերի մասին ես կ'ուզենայի խօսել, իբրև օրինակ վեր առնելով Շիրակի, Ղարսի, Էջմիածնի գաւառի և Ապարանի գիւղերը, որոնցով ես առանձնապէս հետաքրքրուել եմ։

Ի՞նչ կը տեսնենք այդ տեղերում։

Գնում էք գիւղ, ապրում էք մի երկու շաբաթ. ձեր առաջ բացւում է մաքուր, համեստ գեղջկուհու պատկերը։ Դուք այնտեղ այդ ժամանակամիջոցում ոչ մի առանձին բան չէք կարող նկատել, բայց եթէ պատահի մի հարսի, մի կնոջ խեթ աչքով նայել, այն ժամանակ վայն եկել ձեզ տարել է։ Մէկ էլ տեսաք կատաղած գիւղացիք բահերով, թառերով, մահակներով ձեզ վրայ յարձակուեցին և ջարդ ու փշուր արին։ Մարդ այդ ժամանակ կամայ-ակամայ համոզւում է, որ ընտանեկան պատիւը, կնոջ կապը ամուսնու հետ՝ հաստատ և անխզելի է։

Բայց դժբախտաբար սա երևոյթի միայն արտաքին կողմն է. վեր առէք նրա ներքին կողմը՝ ծածկող քողը և ձեր առաջ կը գան թագնուած վէրքերը։

Փորձեցէք միևնոյն տեղում մի քանի ամիս ապրել, ծանօթացէք որոշ պառաւ կանանց և տղամարդկանց հետ, այն ժամանակ էլ ինչէր չէք լսիլ, էլ ինչէր չէք կարող անել նոյն իսկ մի փոքրիկ, մի քանի կուպէկ արժող ընծայով... Մօտեցէք գիւղերում պտտուող չարչիւներին (մանրավաճառներ), նրանք ձեզ դրական կերպով կ'ասեն թէ՛ որ հարսը, որ կինը վաճառւում է իր մարմինը այս կամ այն միջնորդ կնոջ օգնութեամբ։ Մի քանի գիւղացի կանայք և երիտասարդներ ինձ հաստատում էին, որ Շիրակի բաղմաթիւ գիւղերում համարեա չէ կարելի իր ամուսնուն հաւատարիմ կին գտնել. նրանք ամենքն էլ սիրեկաններ ունեն։ Ամուսիններից թագուն իրանց զգացմունքները յայտնելու համար դրանք հարսանիքներում, պար, եայլի խաղալիս, ուրախութեան ժամանակ առիթ են գտնում իրանց հայեացքներով, աչքերի շարժումով, պարելիս՝ ձեռքերի, ոտքերի սեղմելով, մէկմէկու հասկացնել իրանց ցանկութիւնները։ Ինչ ասել կ'ուզի որ այդ գաղտնիքը բացուելով նախանձոտ ամուսինների մէջ գծութեան պատճառ է դառնում։ Մէկ էլ տեսար կինը մարդու հարուածների տակ ջարդ ու փշուր եղաւ կամ թէ կինը չը կարողանալով տանել մարդու անհաւատարմութիւնը, բացարձակ կերպով հեռանում է օրինաւոր ամուսնուց և գիւղի իշխանի,

հարստի կամ ազդեցիկ մարդու հետ որպէս սիրուհի՝ նրա օրինաւոր կնոջ մօտ ապրում և մեծամեծ գոտութիւնների ու զանգատների տեղիք տալիս: Այսպիսի դէպքեր դժբախտաբար Շիրակի գիւղերում քիչ չեն:

Գիւղերում դուք մի ուրիշ քստմնելի փաստ էլ կը տեսնէք. երբեմն հայրերը կամ տան մեծերը իրանց փոքրահասակ որդիներին պսակում են հասակաւոր աղջիկների հետ (այս պատճառը նրանք բացատրում են աշխատաւոր ձեռք ներս բերելով) և մինչև որդու մեծանալը իրանք են նրա հետ յարաբերութեան մէջ մտնում: Ուրիշները, մանաւանդ գիւղի աւելի ջահէշները, օգտուելով այդ հանգամանքից, նորահարսին միջնորդների միջոցով գրաւում են և օգտուում: Ես շատ անգամ տեսել և լսել եմ պսակուած տղաների մասին, որոնք այնչափ փոքր են, որ իրանց կանանց մօտ չեն ուզում քնել, այլ նրանցից փախչում, մայրերի ծոցն են մտնում և նրանց պաշտպանութիւնը խնդրում: Չը նայելով որ նրանք տղաներին խրատում են, հասկացնում, բայց ի զուր. նրանք դեռ չեն զգում այն սեռական գրգիռը, ինչ յատուկ է հասակաւոր աղջկան: Երբեմն էլ նորահարսն ստիպուած է իր ամուսնու՝ իբրև փոքր տղայի շորերը հանել, պառկեցնել, խնամք տանել, որպէս փոքրիկ տղայի վրայ: Ասածներս ապացոյց կարող է ծառայել այն ընդհանուր հրապարակական բողոքը, որ նորահարսները իրաւացի կերպով իրանց ամուսինների դէմ անում են: Որպէս օրինակ առաջ եմ բերում հետեւեալ ժողովրդական երգը.

1. Իմա՛լ էնեմ, իմա՛լ էնեմ (ի՞նչպէս անեմ),
Եար պստիկ ա, շուարեւ եմ.
Եար մ՝ ունեմ շատ պուճուր ա,
Հնչուր (մինչև) իրկուն գեղ կը պտտայ: Իմա՛լ էնեմ և այլն:
2. Ձեզ ի՞նչ ըսեմ, իմ խէրն ու մէր,
Որ էս պճուկին ընձի չը տէր.
Վզի վղնոց ինչի՞ս պէտքն էր,
Ծոց մտնելու եար մ՝ պիտէր: Իմա՛լ էնեմ, իմա՛լ էնեմ,
Սարեր ձորեր մաշուել եմ:
3. Իրկունը բերի գախա (ժամանակ է),
Բերի սաթլ (ամանը), թեխ կախ ա.
Եկան ասին եարոջ մախ ա (մահ է),
Աչքս կուլայ սիրտս ուրախ ա: Իմա՛լ էնեմ և այլն:
4. Քեզի մեռնեմ խաթուն կեսուր,
Քո ծուռ (գիժ) լաճին խրատ մի տուր,
Ձերթայ պառկի գոմշի մսուր,
Թըղ քայ պառկի վըր իմ դօշուն,
Երկէն բոլին (հասակին), սիրտակ դօշին ի՞նչ կայ խտուր
(պակասութիւն): Իմա՛լ էնեմ և այլն:

- Գետուկ ձիւն ա, շուարեւ եմ,
Եար պզտիկ ա, մաշուել եմ: Իմա՛ւ էնեմ...
5. Էսօր լիրկուն կիրակուտ ա,
Մարդ մ' ունեմ խառու ճուտ ա,
Տարէք չօղէն, թո՛ղ կուտ ուտայ
Յիրիկունը կը կտկտայ: Իմա՛ւ էնեմ...
6. Վզիս վզնոց շնկշնկացնեմ,
Մարդիս քնից զարթեցնեմ
Որ չի կարայ, ես ի՞նչ անեմ,
Եար պզտիկ ա, շուարեւ եմ:
7. Մարդ մ' ունեմ դեղին-մեղին,
Որն օր տեսնայ պատռի լեղին,
Ձեռնէն բռնեմ տամ գրողին,
Եթամ հասնեմ իմ սիրողին:

Ընթերցողը հայ նորահարսի սրտի բողբոջը պարզ տեսնում է. նա գանգատուում է ամուսնու փոքրութեան համար, որ իրանից փախչում, գոմէի մսուրն է մտնում. նա անիծում է իր ծնողներին, որ իրան ծախել են. նա իր ցաւը յայտնում է սկեսուրին, որ իր գիծ տղային խրատ տայ: Անգամ նրան մահուան բերան է տալիս, գրողին է իր ձեռքով յանձնում, որ իր սիրողին հասնի և այլն: Միթէ սա հարիւրաւոր բողբոջների ձայն չէ, որ մէկի բերանով յայտնուած է: Այս երգը ես առաջին անգամ (մի քանի տարի առաջ) Ապարանի գիւղերում լսեցի և այժմ բաւականին տարածուած է և երգւում է:

Մեր հակառակ պատահում են դէպքեր, որ աղջիկը չափազանց փոքր է լինում, կամ նոյն իսկ երկու պսակուածները ևս: Յայտնի է, որ կինը իր բնական կոչմանը ծառայելու ժամանակ պէտք է ֆիզիկապէս պատրաստ լինի. իսկ երբ օրգանիզմը այդ կոչման չէ համապատասխանում, այնտեղ առհասարակ ամուսնական բախտը կասկածելի է, որովհետև հիւանդութիւն, դժուար ծննդաբերութիւն, պարբերական ցաւեր, չբերութիւն և այլն խանգարում են կեանքի նպատակն ու ուրախութիւնը: Այս դէպքերն ահա շատ անգամ առիթ են լինում իրարից սառչելու և շատ անգամ բաժանուելու: «Արարատ» ամսագրի անցեալ տարուայ համարներում գրուեց մի քանի ամուսնալուծութեան մասին. ահա այդպիսի զոյգերից մէկին ես պատահեցի Շուշուայ կոնսիստորում. աղջիկն այնչափ փոքր էր, որ փոխանակ քննիչ հոգևորականի հարցին պատասխանելու, գրաւուեց նրա թևի գունաւոր աստառից և ասում էր. «Ի՞նչ լաւն է, ի՞նչ լաւն է». ապա ուշադրութիւնն ընկնելով փայլուն մոմակալների և լամպայի վրայ, մօտեցաւ նրանց, ձեռք տուեց, հիացաւ և խնդրեց որ իրան տան: «Ի՞նչ պիտի

աննա», հարցրեց մէկը. «Կը խաղամ», եղաւ պատասխանը: Խեղճ աղջիկը 10—11 տարեկան էր և ամուսնութեան մասին բոլորովին բան չէր հասկանում: Նոյն երեսպայական հասակում էր և տղան: «Ինչո՞ւ պսակեցիր այս երեսաններին», հարցրին պսակող քահանային: «Մեր կողմում բոլորն էլ շուտ են պսակուում, պատասխանեց նա. եկէք քրքրեցէք և կը տեսնէք որ ասածս ճշմարիտ է»:—Չէ որ նրանք ամուսին լինել չեն կարող, հարցրին նրան: «Ճիշտ է, ասում էր նա. բայց մի քանի տարի իրար մօտ կ'ապրեն, կը մեծանան»: Թէ դրանից ինչպիսի չարիքներ կարող է առաջանալ, այդ իւրաքանչիւր դէպքում կարող է հասկանալ:

Եղբայրների մէջ իրար կնոջ սիրելը նոյնպէս բաւականին տարածուած սովորութիւն է. սրա պատճառը մասամբ իրար հետ մի սենեակում գիշերելու և այլ ընտանեկան նեղ հանգամանքներն են: Եթէ Շիրակի գիւղերը մի կողմ թողնենք, որտեղի բնակիչները քաղաքի մօտ լինելը, երկար ժամանակ զօրք բնակուելը և մի քանի անգամ տեղի ունեցող ոռոստածկական պատերազմը կարող էր նպաստել այդ տգեղ սովորութեանը, և վեր առնենք Ապարանի գիւղերը, այն ժամանակ իսկպէս զարմանալ և ցաւել կարելի է: Մի գաւառ, որ քաղաքներից օրերով հեռու, աշխարհից կտրուած, լեռների մէջ փակուած երկիր է, ահա այստեղ ևս նման փաստեր պակաս չեն: Ինձ հաստատ աղբիւրներից տեղեկացրին, որ ընկած կանայք այստեղ ևս մեծամասնութիւն են կազմում: Նոյն դրութիւնը, նոյն սիրողներ ունենալը այստեղ ևս սովորական բաներ են: Հէնց վերոյիշեալ «Իմալ էսեմ», «Խանում Եւաջան» շատ տարածուած ժողովրդական երգերը այստեղի ծնունդն են: Ապարանի մի քանի գիւղեր, մանաւանդ Բ.-Ապարանի, Ալիւքիւշակ, Ղարաքիլիսա, Գիւլիջա, 2—ի, Դ—և այլն այնչափ բացուած են և այդ ակտը այնպէս տարածուած է, որ անգամ եւրոպական կեանքի հետ կարելի է համեմատել: Այնտեղ գիշերելիս, շատ անգամ մէկը մօտենում է ձեզ և կին է առաջարկում: Նոյն գիւղերում բանիմաց գիւղացիներից մի քանիսը ինձ հաւատարացրին, թէ կինը մարդուց, մարդը կնոջից, սիրեկանը սիրուհու ամուսնուց և ընդհակառակն, այնչափ էլ չեն քաշուում: Նրանք բացարձակ կերպով այցելում են նրանց, խմում, զուարճանում, քէֆ են անում: Կինը պարծանք է համարում՝ երիտասարդ, դիմք ունեցող մէկին, գիւղի դատաւորին կամ հարուստ մարդու ճանկել և նրանից տարեկան մի քանի ուրբու հագուստ, զարդարանք ստանալ: Այդպիսի մարդկանցից մէկը հրապարակով իմ ներկայութեամբ պարծենալով ասում էր. «Կիրակ-

մտին գնացի Տ-ի մօտ, մարդը վրայ եկաւ: Երբ հետաքրքրուեցի թէ ինչ ասաց, նա սառը և հանդիստ կերպով պատասխանեց. «Ակի. ասաց՝ տօ շանորդի, էս օր կիրակմուտ ա, Աստուծուց վախեցէք և մի օր էլ պահեցէք»: Մի քահանայ էլ գինետան դռներ նստած իր նմանների մէջ պարծենալով ասում էր. «Ափսոս, որ միբուքս շատ ձերմակեց, ընդամենը 40 կնոջ եմ ձեռք գցել, Աստուած ողորմած է, վաթսունի կը հասցնեմ»: Նոյն քահանան իմ ներկայութեամբ հպարտանալով կրկնեց և վստահութեամբ ասում էր, թէ երբ ինքը ցանկանայ մէկին հիւրասիրել, այս ինչը կամ այն ինչը երբէք իրան չեն մերժի: Որչափ մեծ եղաւ իմ դարմանքը, երբ շատերը այդ հաստատեցին և փաստերով ապացուցեցին, որ այդ գիւղերում իրանք ամուսինները մարդիկ են գտնում, տանը հիւրասիրում, նրանց հաշուով կնոջ հետ միասին քէֆ անում, ապա բերած հիւրին նրա մօտ թողնելով իրանք հեռանում: Պատահել են բողոքող կանայք ևս և ամուսնուն գանդատուել են, բայց նրանք փոխանակ պաշտպանելու, ասել են. «Ի՞նչ կը լինի որ նրանց հետ էլ լինես. իսօ չի պակասի»: Մի ուրիշ քահանայ էլ իմ յանդիմանութեան դէմ որպէս պաշտպանութիւն ասում էր ժողովրդի մէջ. «Եթէ վատ բան էր, ապա Աստուած ինչո՞ւ ստեղծեց, ինչո՞ւ թողեց որ քոյր ու եղբայր իրար հետ միանան և սերունդ առաջացնեն. դէ՛հ մենք էլ ուրիշ բան չենք անում և Աստուծո դէմ չենք մեղանշում»: Այսպիսի հրէշաւոր փաստեր լիքն են այն կողմերում: Ես բոլորովին զարմացայ, երբ մի քանի դայեակներից իմացայ, թէ Ղարաբաղի գիւղերում, նոյն իսկ Շուշում կան մարդիկ, որոնք երկու կին ունեն: Երբ իսկական կնոջից որդի չէ լինում, այն ժամանակ ամուսինը իրան իրաւունք է համարում չէնից կամ քաղաքից մի ուրիշ կին բերել, իր ընտանիքում օրինաւոր կնոջ հետ պահել, որդիներ ունենալ նրանից և ապա փող տալով հեռացնել և կամ թէ միշտ պահել: Ներկայումս ձեզ քաղաքում անուն-անուն ցոյց կը տան մարդիկ, որոնք այդպէս են ապրում, որդիներ ունեն և կարծես հասարակութեան համար մի սովորական բան է և այդպէս էլ պիտի լինի: Ինչպէս պատմեցի, նորեկ կինը ևս դրա վրայ սովորական կերպով է նայում: Գալիս է, մի օտար մարդու կրթին տարիներով բաւականութիւն է տալիս և վերջն էլ չնչին գումարով վեր է կենում գնում, որդիներից բաժանուում, հեռանում. ինչ կեանք է դա... Օրինական կանայք այս բանին աւելի նախանձախնդիր պիտի լինէին, բայց նրանք էլ ստիպուած՝ անտարբեր աչքով են նայում և կարծես մի տեսակ հաշուում են այն մտքի հետ, թէ ամուլի կանանց հետ այդպէս էլ պիտի վարուեն: Առիթ է եղել մի երկու

այդպիսի կանանց հարցնել. նրանք երկար ու բարակ չեն խօսում, այլ բաւականանում եմ ասելով. «Մենք ինչ կարող ենք անել, երբ նա (ամուսինը) այդ ուզում է. միթէ կարելի է հակառակուել, մանաւանդ որ որդիքը եկեղեցական կարգով միւրրուում և օրինաւոր ժառանգ են համարւում»։ Բացի դրանից Ղաբարաղի, Ջանգեղուրի և Ղափանի կողմերում ևս պակաս քստմնելի փաստեր չը կան. ինձ հաստատ աղբիւրներից պատմեցին, թէ Չ. գիւղում մի մարդ իր նորապսակ կնոջը առաջին գիշերուայ համար ծախում է թուրքերին, բայց որովհետև կինը չէ համաձայնում, դրա համար հարազատ ամուսնու ձեռքով սպանւում է։ Ջանգեղուրի Ալ. գիւղում մի քահանայ երկրորդ կին է պահում և ամեն տեղ սիրուհուն է տիրուհի կոչում և ոչ թէ իր հարազատ կնոջը. միևնոյն գիւղում մի կին իր սիրեկանի հետ գիշերը ամուսնուն խեղդելով ջրհորն են ձգում։ Ի հարկէ յիշեալ յանցաւորները կառավարութեան կողմից իրանց պատիժն ստանում են։ Ջանգեղուրի Տ. և Հ. գիւղերում, ամուսնուն հաւատարիմ կին գտնելը հազուադէպ է։ Նոյն գաւառի Ս. գիւղում աղջիկ ծնելիս նրանց բերանները տափին են դնում, տեղաշարով ծածկում են և այլ սրանց նման բաներ են անում, որ նորածինները խանձարուրի մէջ խեղդուեն, այնպէս որ այս գիւղում աղջիկներ խիստ պակասութիւն կայ։ Այս կողմերում ևս ընդհանրացած առած է չբեր կանանց համար, որ ասում են. «Բարձդ փոխիր», այսինքն բացի օրինաւոր ամուսնունուց, ուրիշին ևս պիտի ճանաչես և այլն։

Մի քանի խօսք էլ քաղաքների մասին։

Մի կողմ թողնենք Թիֆլիսն ու Բագուն, որտեղի կեանքը, եթէ չեմ սխալւում, կարելի է եւրոպական կեանքի ընկած դրութեան հետ որոշ չափով համեմատել, և վեր առնենք Ալեքսանդրապոլ, Կարս, Երևան քաղաքները։ Այդ տեղերում էլ նոյնպէս արտաքուստ գիւղական կեանքի համեմատութիւնը կարող էք տեսնել. մեծերին, օտարներին և առհասարակ մարդկանց տեսնելիս, նոյն իսկ հասակաւոր կիներն անգամ տեղից վեր է կենում, տուն մտնում, կամ ամօթխածութեամբ բարեւում, հետը չէ խօսում, տան մէջը առաջ չէ գալիս. բայց զգախտաբար այդ ամենն էլ արտաքին քաղաքավարական և սովորական վարմունքների հետքեր են։ Ներս մտէք նրանց ընտանեկան կեանքի մէջ, հետաքրքրուեցէք և շատ ցաւալի բաներ կը տեսնէք ու կը լսէք. կոիւ, աղմուկ, անհամաձայնութիւն, սիրոյ բացակայութիւն, կեղծիք, ամուսնական անհաւատարմութիւն և այլն։ Կը տեսնենք դիրք ունեցող, հասարակութեան մէջ յարգանք վայելող տիկիներ, որոնց անցեալի քօղը եթէ

վեր առնենք՝ նոյն բաները կ'երևան: Այս ամենը մեծ մասամբ սուս-փուս, առանց ազմուկի ծածկուում, մնում է. սա էլ ունի իր որոշ պատճառները: Ինքս մի քանի պարոնների ճանաչում եմ, որոնք իրանց ձեռքով հարազատ կանանց ծախում և օգտուում են: Կան կանայք էլ, որոնք թոյլ ամուսիններին խաղացնում են և նոյն իսկ նրանց միջոցով իրանց սիրողների հետ ապրում: Որպէս զի ժողովրդի բամբասանքների առարկայ չը լինեն և իրանց դիրքը պահեն, դրանք խորամանկ միջոցների էլ են դիմում—առաւօտը կանուխ կնոջը զուգում զարդարում են և իրանք էլ հետը գնում են իբր եկեղեցի, բայց դիտէ՞ք ուր են մտնում—ճանապարհին չեղուելով ներս են գնում բաղնիք, որտեղ վաղօրօք ժամադիր են նրա սիրականները: Այս բաների համար միջնորդ են հանդիսանում բաղանիքներում ծառայող քիսայիները, դալլաքները, կին ծառայողները և ալլն:

Գալով որդիներ փչացնելուն և ապօրինի ծնուածներին, այդ ևս որոշ չափով պատահում են: Վերջին տարիներում քաղաքներում շատ դէպքեր են պատահել, որ երիտասարները որպէս նշանած, սիրահարուած կամ թէ շատ մօտ բարեկամ, մուտք են գործում ընտանիքների մէջ, աղջկայ պատիւը արատաւորում, և յղի դրութեան մէջ թողնում, հեռանում:

Քանի քանի այդպիսի դէպքեր եմ տեսել և լսել, տղաները զուրկ լինելով բարոյական որ և է զգացմունքից, բացէ ի բաց մերժում են և բացասում իրանցից, որ իբր թէ իրանք էլ այդ անսպասելի անպատուութիւնից վիրաւորելով, հեռացել են: Այսպէս արին Ռ-քաղաքում մի հայ զինուոր և երկու արհեստաւոր, որոնք աղջիկներից հեռացել էին. բայց երբ վախեցրին պատժով միջնորդներ ձգեցին և ամուսնացան: Սակայն շատ շատերը անպատիժ հեռանում են և խեղճ աղջիկները մնում են դժբախտ: Մի աղջիկ էլ իր նշանածի այդպիսի ստոր արարմունքից վիրաւորուած, ցանկացաւ նրան դաշոյնով սպանել ուրիշի հետ պատկուելու գիշերը. բայց շրջապատողները խափանեցին և չարագործ փեսան անպատիժ մնալով, անմեղ աղջիկը տուժեց:

Այդպիսիների ծնողները շատ անգամ դիմում են ղեղագործին՝ խնդրում, աղաչում են, որ միջոցներ ցոյց տան՝ աղջկան այդ խայտառակ դրութիւնից ազատելու համար: Երբեմն էլ թշուառ ծնողները դիմում են քաղաքի այս կամ այն ազգեցիկ մարդկանց, տեղական յաջորդին, քահանաներին, որ տղայի վրայ ազգեն, որպէս զի աղջկան չը թողնի հեռանայ ու իրանք արատաւորուեն: Երբեմն էլ ամօթխած ծնողները ժողովրդից քաշուելով, աղջիկներին գիւղերն են հեռացնում և տգէտ դայեակների ձեռքը մատնում, շատ կոպիտ ասիական միջոցների դիմում և աղջկան

կամ ազատում են և կամ մեռցնում: Այսօր շատերին կարելի է ցոյց տալ, որոնք հէնց միևնոյն պատճառներով իրանց ներքին գործարաններից այս կամ այն մասը փնտսել են և որդէժնութիւնից զրկուել:

Գալով կենդանի ծնուածների պարտրկելուն, այդ ևս որոշ չափով կայ: Այսօր վերոյիշեալ քաղաքների ամեն մի եկեղեցու բակում տարեկան մի քանի նորածին մանուկներ են դնուում: Դուրս են գալիս անզաւակ, բարի մարդիկ, որոնք մկրտել են տալիս և որդեգրելով հոգեզաւակ են դարձնում: Երբեմն լինում են դէպքեր, որ նորածինների դիակները աղբիւրների մօտ, աղբանոցներում, ջրի, կոյուղների, գետերի մէջ են գցում և այս կամ այն կենդանուն բաժին դարձնում և այլն: Այսօր բազմաթիւ ծնողներ շատ որդիներ չունենալու համար, ամեն տեսակ միջոցներ են գործ դնում չը բեղմնաւորուելու. քանի-քանի կանայք այդ միջոցներին զոհ են գնացել: Իմ դիտողութիւններն ինձ այն եզրակացութեան են բերել, որ քաղաքներում որդիներ չունենալու համար արուեստական միջոցներ գործադրողները մեծամասնութիւն են կազմում. այս միևնոյն բաները դիւղերում անգամ կարելի է տեսնել: Եթէ վերոյիշեալները համեմատենք եւրոպական կանանց հետ, պարզ կը տեսնենք, որ համարեա նոյն բաները փոքր չափով, տարբեր ձևերով մեղանում կայ և դա օրէց օր շատանում է: Կեանքի նեղ պայմանները, տնտեսական ընկած դրութիւնը և այլ հանդամանքներ օրէց օր նպաստում են դրան: Միայն մեղանում պատահածները ծածկուում են, պարտրկւում և երևան չեն դալիս: Շատ շատերն էլ եղածը չը տեսնելու են տալիս և չեն էլ ուզում իրանց հաւատացնել այդ բանի մէջ—դարաւոր ժառանգական սովորութիւնները նրանց կաշկանդում են և իբր դրանով աղգային պատիւը պաշտպանուած տեսնում:

Ի՞նչին վերագրել այս երևոյթները:

Դրանց պատճառները շատ բարդ են և զանազան հանդամանքների ծնունդ, բայց և այնպէս, երևի, գլխաւոր պատճառների շարքում պէտք է համարել հետևեալը.

ա) Հայ կնոջ վերին աստիճանի սեռկական, բռնի դուքիւնը.—Նա որպէս աղջիկ շատ բաների մէջ ազատ է, բայց երբ կին եղաւ, նրա բոլոր ազատութիւնը սահմանափակւում է: Նա այժմ ենթարկւում է տան բոլոր, մինչև անգամ փոքրերի հակողութեանը, նկատողութեանը, մանաւանդ ամուսնու: Սա՛ տեղիանտեղի, յարգելի թէ առանց յարգելի պատճառների, կնոջ զրկին հայհոյանքի կոյտեր է թափում, նրան անպատուում, որից

յետոյ շատ անգամ էլ սրան յաջորդում է ծեծ ու քաշ, կարծես ստրկի հետ գործ ունի՝ «Մի լաւ դամշի (մտրակ) պատից կախ արա, ահա դա է կնոջ աստուածը»—ասում են Ղարաբաղի գաւառում: Չը նայելով, որ կինը և՛ տան, և՛ դրսի աշխատանքի մի մասի գործակիցն է, բայց և այնպէս առանց ծեծի, անպատուութեան չի մնայ: Այսպիսի բարբարոսութիւնը այնչափ ընդհանրացած է, որ եթէ մէկը կամ միւսը իր կնոջը խնայէ կամ նոյն տանջանքներին ուշ-ուշ ենթարկէ, այն ժամանակ իրանք կանայք ևս կը զարմանան: «Էլ ինչո՞ւ տղամարդն է, որ չը ծեծէ», շատ անգամ դուք կը լսէք գեղջկուհու բերանից: «Կինը երկու աստուած ունի, ասում են Շիրակում, մէկը Վերելինը ամենքի համար, միւսը ներքեւում—նրա ամուսինը»:

Մի սկեսուր շատ անգամ իմ ներկայութեամբ նախատում էր որդուն, որ կնոջը յաճախ չէր ծեծում: «Քա, էդ իմալ տղամարդ ես, դու էնպէս սաստիր, որ զարբ ունենաս և կինդ ուռի պէս դողայ առաջդ», ասում էր մի ուրիշը իր որդուն: Շատ անգամ կանայք ամուսնու հասցրած տանջանքներից չեն դժգոհում, կարծելով թէ այդպէս էլ պիտի լինի, դա կնոջ ճակատագիրն է, և միթէ կարող է կին լինել, որ մարդուց ծեծ չուտէ: Աւելի շուտ նրանք անտեղի պատիժներից են զանգատում: «Եթէ մեղք ունեմ, թող ծեծէ, բան չունեմ ասելու», ասում են նրանք: Իսկ սրա վրայ աւելանում է ամուսնու անհաւատարմութիւնը, նրա վարմունքը ուրիշի հետ, ընծաներ տանելը, հաճոյախօսութիւնները, շարունակ նրա յետևից քաշ գալը՝ ահա այդ ժամանակ նա խիստ կերպով վիրաւորում է, ամօթից ուրիշի երեսին պարզ չէ կարող նայել, ամաչում է և աշխատում է մի կերպ վրէժ առնել: Ահա այս բանը առիթ է տալիս նրան թագուն կերպով սիրողներ գտնել: Միևնոյն պատճառները, միևնոյն դէպքերը հետևապէս երևում են քաղաքների ստորին և միջին դասակարգերում ևս:

բ) Տիսկապան ևնդ դուքիւն.—Շատ անգամ նիւթական նեղ դրութիւնը անճարացած մօրը ստիպում է իր որբերին կերակրելու համար իրան ծախել. երբեմն էլ ծոյլ, թոյլ ամուսինների անպէտքութեան չնորհիւ է գրա մէջ ընկնում, կամ թէ չէ ամուսինները իրանց սիրածներով զբաղուելով, հարազատ կնոջը, որդիներին անուշադիր թողած, չեն հոգում, այնպէս որ կինը դարձեալ նոյն միջոցին է դիմում: Ամուսինների արբեցողութիւնը, նորածնութիւններին հետևելը, չուայութիւնն ու գեղլութիւնը ևս պակաս նպաստող պայմաններ չեն:

գ) Տգիսուքիւնը.—Չունենալով մտաւոր, բարոյական պատրաստութիւն, շատ անգամ կեանքի տգեղ օրինակները,

օրուայ դէպքերը խառնուելով ծայրայեղ չքաւորութեան հետ, նրանց մէջ թուլանում, ոչնչանում է միակ նեցուկը՝ կրօնական զգացմունքները. այն զգացմունքները, որոնք գոնէ այդպիսիններին շատ անբարոյական և անպատիւ գործերից կարող էին հեռացնել: Այժմ այդ ևս բացակայելով, էլ ոչ մի սրբութիւն չեն ճանաչում, այլ կարելոյն չափ զուարճութեան, բաւականութեան յետից են ընկնում: Յայտնի է նոյնպէս, որ սրանց հետ կապւում են անչափաւոր կեանք, զեղխութիւն, որից հեռանալը սովոր մարդու համար շատ դժուար կը լինի:

Դ) Ժողովրդի անողոքութիւնը, որ դարձեալ տգիտութեան հետեանք է. այդպիսի կանանց ամենախիստ կերպով դատապարտում, թքում, մրում են. նրանք ի նկատի չունեն որ շատ անգամ խեղճերը մեղաւոր չեն, այլ նրանց թշուառացնող և այդ դրութեան մէջ գցողը նոյն իսկ իրանց ամուսինները, որդիներն ու մօտիկներն են: Այսպիսի խղճալի դրութեան մէջ նրանց ոչ միայն չեն օգնում, այլ և նրանց ապագան, նրանց անունը արատաւորելով ձգում են: Էլ հասարակութեան մէջ ինչպէս երեւան, էլ ինչո՞ւ ապրեն, էլ ո՞վ նրանց գործ, աշխատանք կը տայ, մնում է մեռնել կամ յաւիտենական դատապարտութեան մատնուել: Այդպիսի դրութիւնից շատ անգամ օգուտ են քաղում միջնորդ պառաւները, մանրավաճառները, այդ գործով պարապող կանայք և վերջապէս հասարակաց տուն պահողներն ու գցում պոռնկութեան մէջ: Մի անգամ այդ դրութեան մէջ ընկնելուց յետոյ, էլ անհնարին է նորից ընտանիքին վերադառնալ: Շատ անգամ այդպիսի դէպքերի մասին լսել եմ, որ նրանք թէև զղուած, անտանելի դրութեան մէջ են, բայց և այնպէս անկարող են դուրս գալ. ամօթը, հասարակական կարծիքը նրանց կաշկանդում է: Եթէ չը լինէր ժողովրդի այդպիսի դատապարտելի ընթացքը, միակողմանի վերաբերմունքը միմիայն դէպի կանայք, թերևս նրանցից շատերը հնարաւորութիւն ունենային ազատուել:

Աղջիկ փախցնելը ևս նպաստում է այս բանին. սա էլ տնտեսական նեղ դրութեան և հին սովորութիւնների մի տեսակն է: Երկու ջանքէնքը սիրահարւում են, դասակարգների տարբերութիւնը, տղայի չքաւորութիւնը, որ որոշ ընծաները չը կարողանալով լրացնել, փախցնում, ոյժով տանում է և տիրապետում: Շատ անգամ էլ առանց փոխադարձ սիրոյ, նոյն իսկ առանց աղջկայ ցանկութեան ու գիտութեան նոյն կերպ փախցնելով տիրանում են. սրա հետեանքը լինում է ատկութիւն, անհաւատարմութիւն, անգամ սպանութիւն:

Մի քանի խօսք ևս մեր կանանց աշխատանքի մասին:

Որովհետև ամուսնութեան և կանանց բարոյականութեան համար, ինչպէս վերում յիշուեց, մեծ նշանակութիւն ունի տնտեսական, նիւթական դրութիւնը, այդ պատճառով յարմար է մի քանի խօսքով ներկայացնել կանանց աշխատանքը և նրանց ընդհանուր ծանրաբեռնուած դրութիւնը: Հին և միջին դարերում հազիւ էր պատահում, որ կանայք ընտանեկան սահմանից դուրս գալին հասարակական ասպարէզ և իրանց աշխատանքով ապրէին: Այս բանի համար թէև դրական վիճակագրութիւններ չը կան, բայց հաւանօրէն շատ քչերին չէր յաջողում ամուսնութեան հովանու տակ մտնել: Ներկայումս էլ ասիական շատ հասարակութիւններէ մէջ, նոյն իսկ մեր հայկական գիւղական կեանքում, համարեա կանանց դրութիւնը նոյնն է: Եւրոպական, և առհասարակ քաղաքակրթութիւնը առաջ գնացած երկրներում, ուր արհեստներն ու մեքենագործութիւնը ծաղկել, դրամագլուխն իր ճերանները տարածել է աշխատաւոր և բանուոր դասակարգի վրայ, ահա այդպիսի տեղերում նոր տնտեսական պայմանները կանանցից շատերին ևս անգործ, անտուն և անհայ են թողնում: Նրանց նախկին ընտանեկան աշխատանքները և ձեռագործները չնորհիւ մեքենաների ընկան, այնպէս որ նրանք մի կտոր հագով իրանց գոյութիւնը պահպանելու համար ստիպուած են կեանք լափող, ընտանիքի հիմքը քանդող գործարանների մէջ թափուել: Նրանք օրն ի բուն վատաւողջ օդի, դժուար աշխատանքի, չնչին ոռճկի պատճառով ծերանում, մաշում և անընդունակ են դառնում առողջ, թարմ սերունդ առաջացնելու: Ահա այս նեղ դրութիւնն ստիպեց կանանց հարց հարուցանելու:

Այսօր Գերմանիայում միլիօնից աւելի կանայք չեն կարող մարդու գնալ, մասամբ տղամարդկանց սակաւութեան պատճառով, մասամբ էլ՝ որ նրանք չեն ամուսնանում: Այսպէս է և բոլոր քաղաքակիրթ աշխարհներում. այդ նշանակում է թէ ներկայումս միլիօնաւոր կանայք մեծանում, պատրաստուած են այն կոչման համար, որի ճանապարհը փակ է նրանց առաջ: Կնոջը խորհուրդ են տալիս ամուսնանալ, նրանց վրայ շատ տեղերում ծաղրում են, որ ընտանեկան կեանքից դուրս են գալիս և հասարակական ասպարէզ իջնում: Այդպէս է վարւում նոյն իսկ բանիմաց, հասարակական ծաղիկ երիտասարդութիւնը, նոյն իսկ ուսանողութեան մեծամասնութիւնը: Կնոջը խորհուրդ են տալիս մնալ իր նախկին ասպարէզում և դրան համեմուտ համար միջոցներ չեն տալիս: Միթէ ծիծաղելի չէ գործի և խօսքի մէջ եղած այսպիսի հակասութիւնը: Բացի դրանցից լինչ խորհուրդ ունի ներկայ կնոջից պահանջել նախկին կանանց կատարած գործունէութիւն-

նր: Նախկին կինը մանուկ, գործում էր, բայց գիտութիւնը հնարեց բազմապիսի գործիքներ, մեքենաներ, շինուեցան գործարաններ և ներկայ կինը չը կարողանալով բացարձակ մրցել՝ ստիպուած տեղի տուեց և թողեց իրան հայ տուող գործը: Այսպէս է ամեն մի քաղաքակիրթ երկրում, այսպէս հետզհետէ լինում է նոյն իսկ մեր փոքրիկ կեանքում:

Կար ժամանակ, երբ հայ գիւղացին շատ քիչ շոր էր դրսից առնում. մեծամասնութիւնը իր կնոջ, իր աղջկայ պատրաստածն էր: Ներկայումս համարեա ամեն ինչ նա դրսից է առնում, այնպէս որ, շարունակ փող դուրս տալով և եկամուտի աղբիւրը քչանալով՝ օրէց օր նա զգալի կերպով նիւթապէս ընկնում է: Նախկին մարդը ինքն էր տանը պատրաստում՝ իւղ, մոմ, երչիկ, կտաւ, գարեջուր և այլ բաներ. իսկ ներկայ քաղաքակիրթութիւնը իր դիւրին միջոցներով խից ընտանիքների, հետևապէս և կնոջ ձեռքից այդ զբաղմունքները: Ուրեմն ոչ թէ ներկայ կինն է հետացել իր ասպարէզից, այլ ասպարէզն է նրանից հետացել: Շատ անգամ որպէս բողոք դուք կը լսէք կրթուած մարդու բերանից, թէ կանայք դուրս գալով ասպարէզ, իրանց ամենաբարձր բարիքը, ամենագնահատելի արժէքաւոր կանացիութիւնը կորցնում են: Սրա նման է բողոքում տգէտը և ամբոխը. բայց ինչով են նրանք պաշտպանում այդ թանկագին կանացիութիւնը. միթէ նրանով որ ամենափափուկ դէպքերում տղամարդ բժշկի օգնութեան են դիմում. կամ միթէ նրանով, որ հազարներով ստիպում են ամուսնանալ միայն ապրուստ ունենալու համար: Էլ ո՞րտեղ մնաց նրանց քնքոյշ զգացմունքները, սիրոյ աղբիւրը: Ազնիւ աշխատանքի ասպարէզը փակելով նրանց առաջ, ստիպում են դուրս գալ փողոց, մտնել գործարան, վաճառատուն, գինեւոտն, սրճարան և այլ տեղեր, որոնք ոչ մ'այն կանացիութիւնն են կորցնում, այլ և գէպի կեանքի՝ յի

«Այո, աղջիկները գիւտ գտան, ասում է կանանց խորագրական մի գերմանուհի. նրանք տեսնելով որ ազնիւ իպով անկարելի է գոյութիւն պահպանել, շատ լաւ յիշեալ, բանց կանացիութեան մասին, դուրս բերին դրան հրապէս ծախեցին և իրանց թանկագին զարդը փող դարձրին»: Լպականացի հարցը, նրանց դրութիւնը երկար ժամանակ հրդաւրակի հրատապ խնդիրներից մէկը դարձաւ և հետևանքէն այն՝ որ կանայք աշխատանքի ազատութիւն ստացան: Եւ այդ ազատութիւնը շատ սահմանափակ, միակողմանի, միջոցաւ քային և ֆիզիկական էր. մի բան, որ նրա կոչման, կրթեան և պահանջներին հակառակ է:

Եթէ եւրոպական պետութիւնները, ինչպէս Իտալիա, Գերմանիա, Աւստրիա, Ֆրանսիա, Անգլիա, Շվեդ-Նորվեգիա և այլն, ի նկատի ունենանք և նրանց վիճակագրութիւնը առաջ բերենք, այն ժամանակ ակներև կը տեսնենք, որ բոլոր կանանց 20—40% իրանց սեպհական աշխատանքով են կերակրուում. այսինքն նրանք պարապուած են առետրով, կրպակների, տների, բնասօրանների, սրճարանների մէջ և այլն ծառայութեամբ, նոյնպէս լուացարարութեամբ, գործարաններում աշխատելով և դաշտային մշակութեամբ, անգամ մի քանի տեղերում տաժանակիր ծանր աշխատութեամբ և այլն:

Թէ այդ բաներին նրանք սրչափ զոհ են տալիս և ինչ թշուառ դրութիւն է նրանց ներկայանում, այդ դարձեալ նոյն վիճակագրութիւնը մեզ ցոյց կը տայ *): Հէնց օրինակ վեր առնենք հայելու գործարանները. այնտեղ սնդիկի ազդեցութիւնը կանանց խիստ վնասակար և մահաբեր է, իսկ կլայելի—անազի գործարաններում 100 յդի կանանցին 58-ը վիժում են. բացի դրանից ծնուած տղաների 75,50% մեռած են լինում. իսկ կենդանի մնացած 21,50%-ից հազիւ 13-ը մինչև երկու տարեկան հասակն են ապրում:

Այսպէս էլ հայելու գործարաններում 650% մանուկներ են զոհ գնում, ապակի յդիկու գործարաններում 550%, արձիճեայ թերթեր պատրաստելու տեղերում 400%: Յդի կանանց և նրանց ապագայ սերնդի համար աւելի շատ վնասակար են արհեստական ծաղիկ շինելու, գունաւոր թղթեր պատրաստելու, քիմիական միջոցներով պարապող գործարանները: Սրանց կարգին են պատկանում լուցիլու, գուտապերչից զանազան իրեր, մետաքսեայ հիւսուածքների պատրաստող գործարանները և այլն: Մի խօսքով համարեա ոչ մի բան չը կայ, ուր կինը իր ուժը փորձած չը լինի. այսպիսի դէպքերում նա ոչ թէ միայն իր ֆիզիկականութիւնը է տուժում, այլ բարոյականով և իր կոչմանը անպատիւ տուաբեր արկածների ենթարկուում: Հէնց այդ պատճառով շատ հասարակականներ և պահանջներից յետոյ, հազիւ հազ գործարաններ են, ուր կանանց և մարդկանց իրար հետ աշխատելը մի քանի տեղերում, երում վերացրին: Այս ամենի հետ ինչ վարձ է ստանում կիսապարտաւոր. միթէ այդ մարդուն հաւասար, բնաւ ոչ: Եթէ դարձեալ սարքի մենք վիճակագրութեան, կը տեսնենք, որ ամեն տեղ, ամեն թեւործի մէջ կինը միշտ պակաս է ստանում: Աւելի պարզ լինելու նախապարտաւոր բերեմ մի քանի օրինակներ: Գերմանայում Բաւարիայի մեծ դքսութեան մէջ սովորական աշխատաւորը ամառը սի հա

*) Брандъ—„Современная Женщина“.

ստանում է օրական 1 մարկ 95 գր. իսկ ձմեռը 1 մ. 45 գր. իսկ կինը՝ 75 գր. Ֆրանկֆուրտի նահանգում տղամարդիկ ստանում են 2 մ. $1\frac{1}{2}$ -ից մինչև $3\frac{1}{2}$, իսկ կանայք 1—2 մ.: Սաղա-լիքներ պատրաստելու գործարաններում մարդիկ ստանում են 3 մ., իսկ կանայք $1\frac{1}{2}$ մ.: Դանիայում մարդիկ միջին թուով օրավարձ են ստանում 5, 38 կրօն, գիւղերում 4, 16 կ., իսկ կանայք 2, 59 կ. գիւղերում 1, 52 կ.: Բօհեմիայում թելեր մանելու գործարաններում մարդիկ շաբաթական վարձ ստանում են 3,4-ից մինչև 10 գուլդէն, կանայք 2,10—4,80 գ.: Շաքարի գործարաններում մարդիկ ստանում են շաբաթական 2,40—9 գուլդէն, կանայք՝ 1,90—3,50 գ. և այլն:

Հայ կինը ևս աշխատանքի վարձատրութեան կողմից այնչափ լաւ դրութեան մէջ չէ. այնտեղ, որտեղ կանայք շալ, կըտաւ, տափազործ շալերի տեսակներ, կարպետ, գորգ են պատրաստում, շատ չնչին են վարձատրւում, այսինքն օրական հազիւ 20—40 կ. են ստանում: Թէ ինչո՞ւ կանայք քիչ վարձ են ստանում, այդ բանի վրայ շատերը թեթեւ կերպով նայելով, երբեմն անհիմն ենթադրութիւններ են անում: Նրանք ասում են, թէ կանայք համեմատաբար քիչ կարիք և ծախս ունեն, դրա համար էլ նրանք սակաւ վարձով բաւականանում են. այս կարծիքը, ի հարկէ միակողմանի լինելով, չէ կարող ճիշտ լինել:

Ֆրանսիացի քաղաքատնտես Լը-Րուա Բօյլէ այդ հարցի առիթով նկատում է, թէ բացի այն, որ կանայք բնակա-նից՝ ֆիզիկական ոյժով օժտուած չեն, այլ և ներկայ հասարակութիւնը նրանց մտաւոր կերպով բարձրանալու և կռուելու զէնքեր չէ տալիս. բացի դրանից, գործունէութեան ամեն ասպարէզ նրանց առաջ բաց չէ—մնում են որոշ ասպարէզներ. իսկ այստեղ նրանց թուի շատութեան պատճառով բոլորի համար տեղ չը կայ: Կան գործեր, որտեղ գիտութիւն, պատրաստութիւն, տեղեկութիւններ են պէտք, բայց որովհետեւ կանայք այդ չունեն, ուրեմն կամայ ակամայ նրանք ստոր են պաշտօններով և քիչ վարձով պէտք է բաւականանան: Մի և նոյն ժամանակ, ուր ֆիզիկական ոյժ է պէտք, այնտեղ բնականաբար նրանք չեն կարող տղամարդկանց հետ մրցել. ուրեմն մնում է, որ այստեղ էլ պակաս ստանան: Կանայք ոչ մի մասնագիտական դպրոց չունենալով, բնական է, որ չեն էլ կարող այդպիսի պատրաստութիւն ունենալ և դրա համապատասխան էլ նշա-նաւոր գործեր ձեռք բերել: Միւս կողմից Լը-Րուա Բօյլէն ապա-ցուցանում է, թէ կանայք աւելի չնչին գնով համաձայն են աշ-խատել. նրա կարծիքով տղամարդ աշխատաւորը չէ կարող քչով

բաւականանալ, ինչպէս կ'ինը. նա շատ ծախսի կարիք ունի, ընտանիքի տէր է, նա կը բողոքէ, կը դիմէ մի ուրիշ տեղ աւելի աջող գործ գտնելու և վերջապէս հակառակ դէպքում կը գաղթէ այլ երկիր: Սրա հակառակ կ'ինն անկարող է տղամարդու նման ընդհանուր բողոք ներկայացնել, գործադուլ անել, դրամատիրոջ հետ մրցել, օտար աշխարհ դիմել և այլն: Վերջապէս գործարան մտնող աշխատող կանայք մեծ մասամբ նրանք են լինում, որոնք կամ անաջող ամուսնութիւնից են փախել կամ չէ յաջողուել ամուսնանալ և կամ թէ ընտանիք ներքի այն մեծացած աղջիկներն են, որոնք ոչ թէ ընտանիք չունեն կառավարելու, այլ թերևս մասամբ էլ տանից բաժին են ստանում, այնպէս որ նրանք պակասը լրացնելու համար են աշխատում:

Կան էլ, որ իրանց չոր գլուխը պահելու համար են աշխատում, որ քաղցից չը մեռնեն, ուստի և քիչ օրավարձով բաւականանում են:

Ա. ՉԻԼԻՆԿԱՐԵԱՆ